

Fig. 89. Vajsenhusets facade mod Nytorv. Maleri af Johannes Rach og Hans Heinrich Eegberg o. 1740. Nationalmuseet. – *The Royal Orphanage (Vajsenhuset), facade overlooking the square, Nytorv.*

VAJSENHUSETS KIRKE

NOTER S. 121

Historisk indledning. Blandt de pietistiske tanker og ideer, der sidst i 1600'erne nåede København, var også oplysninger om de såkaldte vajsenshuse for forældreløse børn.¹ Forbilledet var Vajsenhuset i Halle, oprettet af August Hermann Francke 1698, og hensigten var at opdrage og uddanne forældreløse børn til nyttige samfundsborgere. Formålet var således ikke forskelligt fra de tidligere børnehuse (jfr. Christian IV.s Tugt- og Børnehus s. 45f og Børnehuset på Christianshavn s. 51f), men en afgørende forskel var, at vajsenshusenes økonomi ikke skulle være afhængig af børnenes arbejdskraft.

Pestepidemien 1711 aktualiserede behovet for et københavnsk vajsenhus, og 1713 fik politi- og kommercekollegiet besked om, at der skulle indrettes et vajsen- og hittebørnshus. Sagen henvistes imidlertid til fattigvæsenet og gik så – rimeligvis som følge af økonomiske vanskeligheder under krigsårene – i sig selv.

Fra 1. jan. 1720 henlagde kongen 2000 rdl. af postamtets indkomster til et vajsenhus, hvor også hittebørn kunne optages. Samtidig skænkedes det nedlagte ridderlige akademis bygning (fig. 102) på Nytorv til formålet, ligesom Missionskollegiet fik overdraget ansvaret for planernes realisering. Christian Wendt blev udpe-

get til inspektør, og det besluttedes at knytte bogforlag og apotek til stiftelsen for derved at styrke det økonomiske grundlag. I foråret 1721 så det ud til, at Vajsenhuset snart skulle åbnes; men der blev atter stille om sagen. Årsagen hertil skal muligvis søges i de spændinger, der opstod i forbindelse med Frederik IV.s giftermål med og kroning af Anna Sophie (Reventlow).

Først 1727 kom der skred i foretagendet: 21. juli blev en fundats underskrevet, og på kongens fødselsdag 11. okt. åbnedes Vajsenhuset. Tanken om at optage hittebørn var blevet forladt, ifølge fundatsen kunne optages forældreløse børn i fem til seks års alderen, der skulle modtage forplejning, undervisning og opdragelse, indtil de kunne anbringes i lære eller i anden passende tjeneste. Ved åbningen var optaget 24 drenge og 20 piger.² I efteråret overtog stiftelsen de fattige børn, der havde været under Konventhuset, og sidst på året var børnetallet nået op på 100.

Da der lagdes stor vægt på at opdrage børnene til gode kristne, betragtedes indretningen af en kirke som helt selvfølgelig. Det trak imidlertid lidt ud med dette, og først 17. april 1728 fandt indvielsen sted.

Den store bybrand 1728 berørte også Vajsenhuset, og kun et halvt år efter indvielsen udbrændte kirken den 20. okt. Institutionen var dog i stand til at fortsætte sin virksomhed på stedet, og der blev indrettet en midlertidig kirke i et ridehus. 1730-34 opførtes et stort, firfløjet kompleks, som blev indviet ved en højtidelighed i kirken 17. febr. 1734.

Selv om stiftelsen ikke var en del af fattigvæsenet, blev den alligevel inddraget i gehejmekabinetetsminister J. F. Struensees reform af dette 1771. Direktionerne over Vajsenhuset, Opfostringshuset og fattigvæsenet blev ophævet ved en cancelliskrivelse af 19. okt. Det var hensigten at benytte Vajsenhusets midler og bygninger til en realskole for den »bedre ungdom«, således at denne »uden at blive egentlig lærd kunne blive bekvem til mange i det borgerlige liv forefaldende håndteringer«.³ Realskolen var dog ikke kommet i gang ved Struensees arre-

station i januar 1772, og 12. nov. genoprettedes stiftelsen. Inden den højtidelige, officielle genåbning det følgende år på den gamle stiftelsesdato 11. okt. gennemgik bygningerne en hovedreparation.

Efter Christiansborgs brand stilledes Vajsenhuskirken 3. marts 1794 til rådighed for slotskirkens menighed,⁴ men ved byens brand i juni 1795 udbrændte Vajsenhuset (fig. 90). Ved middagstid 6. marts, da husrækken på den modsatte side af torvet var brændt, »og ilden begyndte i rådhuset, tændtes og den første ild i Vajsenhuset under frontispicen over kirken ud til torvet ... (det lykkedes at slukke denne, men) ... om eftermiddagen kom ilden ind på Vajsenhuset fra alle kanter, og klokken 4½, om jeg husker ret, faldt spiret. Jeg slap siden med stor nød ud af stiftelsen, med tårerne i øjnene og i en forfatning, som kun kan føles, men ikke beskrives«.⁵ Forfatteren til denne beretning, stiftelsens forstander, Jacob Gude, havde dog forudset udviklingen og allerede lørdag morgen sendt børnene til Blågård sammen med stiftelsens lærere, der bar alterstagerne og -sølvet i hænderne.

Her efter fortsattes Vajsenhusets virksomhed en tid på Blågård, men de fremsatte planer om en genopførelse og genindretning af en kirkesal blev ikke til noget. En fortsat redegørelse for den stadig eksisterende institutions historie falder derfor uden for rammerne af »Danmarks Kirkers« beskrivelse.

Betydning for dansk menighedsliv. Da Vajsenhuset åbnede 11. okt. 1727 nærrede institutionens venner utvivlsomt håb om, at det skulle yde en værdifuld indsats i Københavns kirkeliv. Dette blev også tilfældet, ikke mindst fordi institutionens første præst, Enevold Ewald, blev pietisternes talerør i hovedstaden. Navnlig efter branden 1728 strømmede folk til de offentlige gudstjenester i Vajsenhusets kirke (jfr. note 18). Ewalds prædikener og de bøger, der udsendtes fra Vajsenhusets bogtrykker, fik stor betydning for udbredelsen af den pietistiske vækkelse.

Også på andre områder kom institutionen til at spille en rolle. 1728 tilsagdes byens jødiske menighed til gudstjeneste i Vajsenhuset med

Førestilling af den ulykkelige Ild-Vaade i Kjøbenhavn, fra 5de til 7de Juni 1795. ved Niye Torv, Raadhuset og Vajsenhuset. | Vorstellung von dem unglücklichen Feuer-Brande in Kopenhagen vom 5ten zum 7ten Juni 1795. am Neuen Mark, Rathhaus und Waisenhaus.

Fig. 90. Rådhusets, og til venstre Vajsenhusets brand (s. 110). Kobberstik 1795 af Johan Gottlieb Friedrich. Københavns Bymuseum. – The fire of Copenhagen. The Town Hall, and to the left the Royal Orphanage. Print by Johan Gottlieb Friedrich 1795.

påfølgende drøftelse af kristendommens sandheder. Jøderne betragtede disse ugentlige møder som en tvang og bad sig fritaget, men først den store brand afbrød omvendelsesforsøgene, der næppe havde synderlig effekt. Den eneste dåbshandling, der vides at være afholdt i stiftelsens kirke, var dog jøden Christian Julius' dåb 1777, hvor Vajsenhuset aflønnede de 12 soldater og den underofficer, der holdt vagt ved kirken under handlingen.⁶

Et andet udslag af den almindelige sammenkædning mellem Vajsenhuset og statskirken var anvisningen af lokaler i Vajsenhuset for det 1737 oprettede Generalkirkeinspektionskollegium. Kollegiet, der førte tilsyn med gejstlighedens og skolelærernes tro og levnet, havde til huse i institutionen frem til dets ophævelse 1791.⁷

Vajsenhusets første præst blev udnævnt 1. jan. 1728. Ifølge Exner havde Missionskollegiet

kaldsret til embedet,⁸ men i praksis udøvedes tilsyneladende kun en præsentationsret.⁹ Da der efter branden 1795 ikke længere fandtes en kirke ved institutionen, og stiftelsens præst, Andreas Birch, 1796 blev domprovst i Roskilde, nedlagdes embedet.¹⁰ Året før havde biskop Nicolai Edinger Balle – der i årene inden branden havde holdt bibellæsninger i Vajsenhuskirken hver søndag aften – varmt anbefalet en genopførelse af institutionen inde i byen, hvor kirken kunne bruges til aftenandagt, bibellæsning, katekisation og øvelse for studenter. Og hvor embedet kunne være tilflugtssted for en »udslæbt« biskop, »når jeg ikke har kraft mere til overs for mit nærværende embede«. ¹¹

Allerede i årene inden branden havde stiftelsens kirke imidlertid været et stridsemne. Nogle mente, at man med fordel kunne spare præstens løn tillige med de øvrige omkostninger til kirketjenesten, da børnene let kunne søge andre

kirker, og det endda kunne være en fordel, at de hørte forskellige præster.¹² En anden kritisk synsvinkel repræsenteres af seminarielærer J. C. G. Claussen på Blågård, der 1795 mente, at det var bedre for børnene at høre en tale af en duelig lærer end at overvære en prædiken, som skal tage hensyn til en ældre menighed.¹³

Kirkegårde. Ved Vajsenhusets indvielse 1728 skænkede Magistraten et stykke på ca. 25 × 25 alen af Vartovs kirkegård ved Sønder Vold til institutionen.¹⁴ Stykket hegnedes med plankeværk, som stod til november 1760, da kirkegården udlagdes til offentlig torveplads, hvortil kagstrykning henlagdes 1780.¹⁵

Til erstatning for den afgivne jord fik Vajsenhuset sin selvstændige afdeling af den ny assistenskirkegård. Dette afsnit blev 1798 afstået til Trinitatis kirke mod fri begravelse for institutionens betjente og børn, mens Vajsenhuset blev fritaget for udgifter til ringmurens vedligeholdelse.¹⁶

VAJSENHUSETS KIRKE I 1728

I efteråret 1727 indledtes indretningen af en »lille og uanselig« kirke i en fløj af det tidligere ridderlige akademi på Nytorv.¹⁷ Indvielsen fandt sted 17. april 1728, men allerede den 20. okt. brændte kirken, og eftersom bygge-regnskaber eller lignende ikke findes, er vor viden om denne kirke meget beskeden. Da kun en enkelt af institutionens tre klokker hang i gården (jfr. ndf.), må de andre have hængt i et spir eller en tagrytter over kirken.

På nær altersølv og -klæde (se ndf.) gik alt inventaret tabt ved branden. Ud fra regnskaberne kan det afgøres, at der fandtes mindst tre lukkede *herskabsstole* og 12 nummererede *stolestader*, som blev forsynet med *lyseplader* af blik, således »at børnene kunne se at holde bøn om aftenen«. Endvidere omtales en *prædikestol* med *timeglas*, delt i fire kvarterer, samt en *pengekiste*.

Den midlertidige kirke 1728-34. Straks efter branden indrettedes en kirke i et tidligere ridehus.¹⁸

Her opstilledes en stor prædikestol af lige, simple, høvlede brædder.¹⁹ Til trods herfor kan kirken ikke have været helt spartansk, da *pulpitur-* og *stolestade* leje indbragte 60 rdl., beregnet for perioden fra påske 1733 til 17. februar 1734.⁶

VAJSENHUSETS KIRKE II 1734-95

Bygningshistorie 1730-34. Skønt store dele af Vajsenhuset blev reddet 1728, fremsattes ønsker om at opføre et helt nyt kompleks. Direktionens præses, Johan Ludvig von Holstein, indleverede en plan til kongelig godkendelse. Planen, der var udarbejdet af overlandbygmeister Johan Cornelius Krieger, omfattede bl.a. fri beliggenhed med gader til alle sider, hvilket skulle være en sikkerhed i tilfælde af brand, og en samling af de forskellige funktioner, inklusiv trykkeri, boglade og apotek i et firfløjet bygningskompleks. Kongen approberede planen 1730, men som det fremgår af fig. 76 blev ønsket om fri beliggenhed ikke opfyldt, hvilket muligvis blev årsag til bygningens undergang ved branden 1795.

Byggeriet gik straks i gang, og knap en fjerdedel var under tag ved Frederik IV.s død 12. okt. 1730.²⁰ April 1731 konstaterede bygningskommissionen, at Krieger ikke opfyldte sine kontrakter, og 1. maj fik kommissionen besked på at give »Krieger sin afregning, sætte ham ud af arbejdet og med andre sikre og vederhæftige folk, som kunne præstere deres kontrakter ... at contrahere«.²¹ Byggeriet blev herefter overdraget stadskaptajn og murermeister Lars Eriksen.

Da der i Kriegers overslag ikke var taget højde for kirkens indretning, måtte der skaffes ekstra midler til dette arbejde.²¹ En tilsyneladende billig løsning var erhvervelsen af »indmaden« fra kirken på Københavns slot. Den 1726-28 indrettede slotskirke var netop ved at blive demonteret (jfr. DK. Kbh.By, 5, s. 71f.), og efter forslag fra professor J. F. Ramus købte Vajsenhuset 20. okt. 1731 bl.a. to gallerier, hver med

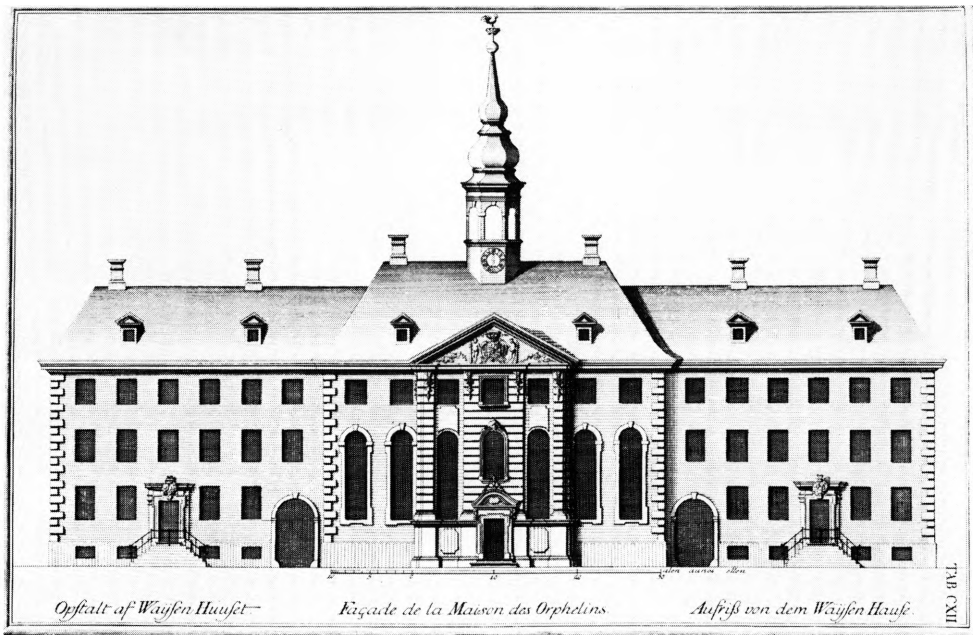

Fig. 91. Vajsenhusets facade mod Nytorv. 1:600 (s. 113). Efter Thurah: Den danske Vitruvius I, 1746. – *The Royal Orphanage overlooking Nytorv. After Thurah: Den danske Vitruvius I, 1746.*

to pulpituretager, og et bredt orgelpulpir for 494 rdl.²² Selv om det brede orgelpulpir forkortedes, kunne det vanskeligt passes ind i den planlagte kirke, som indvendig målt kun skulle have været 14 alen bred. Og efter råd fra Ramus og stadskonduktør Søren Balle tillod kongen derfor 22. febr. 1732, at kirken måtte udbygges to alen til gaden og tre til gården.²¹

Det fremspringende midtparti med kirken kom herved til at præge facaden markant, men forandringen fik også mere alvorlige følger for bygningen. Den øgede bredde stillede større krav til murenes bæreevne, og da der tilsyneladende ikke blev taget tilstrækkeligt hensyn hertil, og der endvidere opførtes et større tårn end oprindelig planlagt, kunne skader på murværket ikke undgås.

Allerede få år efter bygningens indvielse måtte der foretages bekostelige forstærkninger af murværket (se ndf.), og det viste sig umuligt at placere ansvaret. Vajsenhusets direktion ønskede at anlægge erstatningssag, men opgav, da de mulige modparters argumenter ikke kunne tilbagevises. Krieger ville anføre, at han aldrig havde foreslået og følgelig heller ikke bygget muren til at bære så stort et tårn. Eriksen

havde bygget efter kontrakten og med en sten tykkere end efter overslaget, da han syntes, muren var for svag. Og endelig havde tømrermesteren, Ole Paulsen, aldrig underskrevet sin regning, og da han endvidere var død, kunne enken næppe pålægges en erstatning.²³

Man har tidligere opfattet Krieger som Vajsenhusets arkitekt, men på baggrund af ovenstående – og i lyset af den følgende ombygning, se ndf. – må i hvert fald hans direkte indflydelse på facadens udformning have været begrænset.²⁴

Ombygningen 1736-37. Hverken den tre fag brede midtrisalit med trekantgavl eller det spir, som ses på fig. 91, er oprindelige. Ved klokkenes ringning rystede tårnet, og 1736 frygtede direktionen, at det skulle være til største fare for kirken, hvis der ikke skete forandringer. Der blev derfor taget kontakt med generalbygmester Elias David Häusser, som tilsyneladende først foreslog at nedtage tårnet og anbringe et træforbandt midt gennem kirken for at stabilisere murene. Senere foretrak han imidlertid ligesom stiftelsens direktør, sekretær og inspektør Andreas Hoier, en forstærkning af murene ved skalmuring og nyopførelse af tårnet.²⁵

Til dette arbejde leveredes tegninger og overslag af tømmermester Johan Boye Junge og muremester Philip de Lange, som opnåede kongelig approbation 28. sept. 1736. Og samme dag befaledes det Häusser at føre tilsyn med byggeriet.²⁶

Ud mod torvet forstærkedes murene ved påmuring af en risalit, hvorved murtykkelsen øgedes med $1\frac{1}{4}$ alen. Denne forsynedes med en ny frontispice, hvis skulpturelle udsmykning (kongevåbnet flankeret af vildmænd) muligvis var genanvendt. Mod gården opførtes to $1\frac{1}{2}$ alen tykke piller (jfr. fig. 92-93). Det vides ikke, hvornår arbejdet blev afsluttet, men Junge bad 5. dec. 1737 om at få udbetalt den udlovede dusør for tårnets bygning.²⁷

Genophygningsplaner 1795-1801. Vajsenhuset brændte 1795, men de følgende år overvejedes en istandsættelse af ruinerne. Selv om bygningerne var udbrændt, var det ifølge et syn kun nødvendigt at nedtage etagen over kirken.²⁸

Resten kunne efter en istandsættelse indgå i en ny bygning, og 1796 blev det foreslået at indrette en bygning med to etager og uden tårn. Forslaget mødte imidlertid modstand i Finanskollegiet, og 1801 blev grunden afhændet. 1805-15 opførtes det af C. F. Hansen tegnede råd- og domhus på tomten.

Da den største hindring for genopførelsen af Vajsenhuset på dets gamle grund var de dermed forbundne omkostninger,²⁹ fremsattes forslag om blot at indrette en beskeden kirkesal. Tårn over kirken kunne undværes, hvis der blev opsat et slagværk med viser til gården og en klokke anbragt i baggården. Kirkens indretning burde være ret simpel såvel i snedker- som gipsarbejde. Lysekroner, altertavle og standur kunne undværes, men et lille orgel med lige så mange stemmer som det forrige burde anskaffes. Ved indretning af lejestole mm. på pulpiturene måtte de på 2. etage gøres noget bredere end tilforn.¹¹

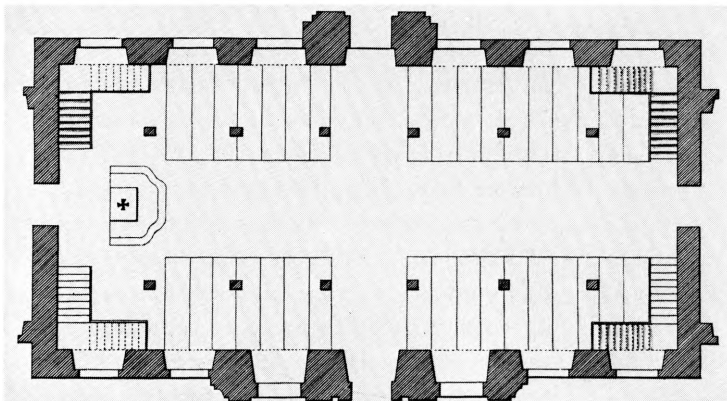
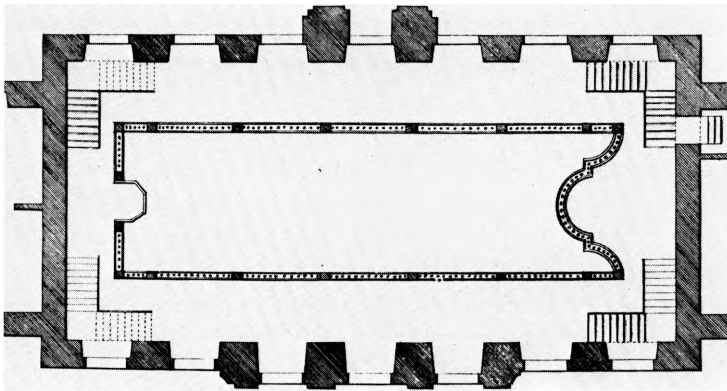

Fig. 92-93. Vajsenhusets kirke. 1:300 (s. 115). Efter Thurah: Den danske Vitruvius I, 1746. 92. Plan af underetagen. 93. Underste pulpituretage, indtegnet på plan over institutionens 2. etage. – Chapel of After Thurah: Den danske Vitruvius I, 1746. 92. Plan of the lower floor. 93. The lower gallery, drawn in on a plan of the second floor of the Home.

Kirkens indretning 1734-71. Kirkens tilstedeværelse i midtpartiet fremgår dels af tagrytteren med klokkerne og dels af de syv store »kirkevinduer« (jfr. fig. 91). Ved at udelade kælder under dette bygningsafsnit fik kirkerummet, der tillige omfattede 1. og 2. etage, tilstrækkelig højde, ca. 11 m, svarende til den tidligere slotskirke, hvorfra pulpiturene var indkøbt. Det er i øvrigt vanskeligt at afgøre, i hvor høj grad der blev taget hensyn til galleriernes moduler ved byggeriet og senere ved indretningen af det ca. 25 × 11 m store rum.

Der var *adgang* til kirkens underste etage ad fire døre. Foruden hovedindgangen fra torvet fandtes en symmetrisk anbragt indgang fra gården, ligesom der fandtes døre i de to portgenemgange (jfr. fig. 92). Endvidere var der adgang til den øverste pulpituretage fra gangen forbi apotekerens værelser. For denne dør havde apotekeren slået en skodde 1794.⁴ 1741 blev en døråbning brudt igennem væggen mellem det øverste pulpitur og præstens lejlighed (se ndf.).

Kirkens *indretning* kendes bl.a. fra to korte, næsten enslydende beskrivelser hos Pontoppidan og Jonge.³⁰ Ifølge Pontoppidan fandtes: »Over de tvende nederste rader stole ... på hver side tvende åbne gallerier, som bæres af 2 rader piller og er afdelte til kirkestole for adskillige byens indvånere, som søge derhen, foruden en særdeles stol til direktørernes tjeneste. Øverst i kirken er altret (opstillet i syd), prædikestolen og orgelværket lige over hverandre«. Hvis Pontoppidan med »på hver side« mener på alle fire sider, er beskrivelsen i overensstemmelse med forholdene på det tidspunkt (1764), men den oprindelige indretning var tilsyneladende lidt anderledes.

Pulpiturene. Det ene pulpiturs grundrids kendes fra etageplanerne i Den Danske Vitruvius (fig. 93). Selv om planen i øvrigt viser kompleksets 2. etage, må det afbildede pulpitur være det nederste. Ved sammenligning med slotskirken (DK. Kbh. By, 5, s. 77) fremgår, at det tidligere svungne orgelpulpitur antagelig er blevet beskåret, og at man i den modsatte ende har skabt et omløbende pulpitur, hvori prædi-

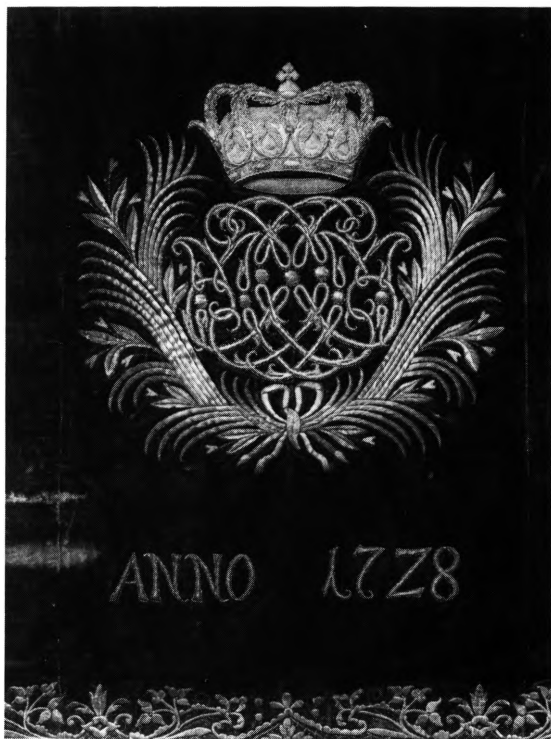

Fig. 94. Detalje af *alterklæde 1728 (s. 117). Med kronprinseparret Christian (VI) og Sophie Magdalenes dobbeltmonogram. Det kongelige Vajsenhus. NE fot. 1984. – *Detail of *altar cloth 1728 bearing the double monogram of crown Prince Christian (VI) and his consort, Sophie Magdalene.*

kestolen er blevet indbygget. Som følge af bygningens orientering – og rimeligvis et ønske om at modstille alter og herskabsstol – er prædikestolsalteret kommet til at stå i syd.

Det øverste pulpiturs udformning kendes ikke. Forløbet af de italienske trapper i hjørnerne og adgangen fra korridoren forbi apotekerens værelser kræver, at pulpituret har løbet langs langvæggene og nordre endevæg. Ved langsiderne er slotskirkens pulpituret blevet genanvendt, og det samme har sandsynligvis været tilfældet ved kortsiden, hvor der i så fald er blevet sammensat et retliniet pulpitur.

På søndre endevæg over prædikestolsalteret blev tilsyneladende først opsat et pulpitur 1740. I forbindelse med anskaffelsen af et orgel 1739 bemærkedes, at der mangler et pulpitur til dette,³¹ 1740 foreslås en placering over prædikestolen,³² og 1741 skabes en forbindelse mellem

Fig. 95-96. *Altersølv. Vor Frelsers kirke, Nuuk/
Godthåb. LL. fot. 1974. 95. Kalk 1728 (s. 117). 96.
Alterkande 1761 (s. 117f). – *Altar vessels. 95. Altar
chalice 1728. 96. Wine jug 1761.

præstens værelser og prædikestolen, som må være gået via orgelpulpituret.³³

Ifølge fig. 92 blev pulpiturene båret af 12 søjler, men dette er næppe korrekt. De korte pulpiture må have haft yderligere understøttelse – bag alteret rimeligvis i form af en skillevæg.

Ved genopstillingen øgedes afstanden mellem de bærende søjler med ca. 1½ alen således, at disse kom til at stå mellem vinduerne. Muligvis som følge heraf sank pulpiturene; deres sætning synedes 30. juni 1766, og 26. nov. betalt tømmermester Peder Svane for pulpiturenes »opskruelse« og lægning af nye gulve.⁶

Herskabsstolens placering er ikke kendt, men hofstolen har rimeligvis været på det fremspringende pulpitur vis-à-vis prædikestolsaltret. Denne stol blev 1746 delt i to lejestole (se ndf.).

Kirkens istandsættelse 1773-74. Før kirken i den genoprettede stiftelse atter blev taget i brug 11. okt. 1773, gennemgik den en hovedreparation. 8. juni 1773 blev hofbygmester C. F. Harsdorff udnævnt til at have opsigt med Vajsenhusets istandsættelse og forandring, og 27. juli godkendte direktionen hans forslag og udkast, ligesom han anmodedes om at give en rentegning.³⁴

Arbejderne omfattede bl.a. lægning af nyt gulv i korsgangen og bag altret (tømmermester W. Svane); udspækning og hvidtning af kirken, udbedring af gipsdækket samt vending af dørkarmene ud til portene (murermester P. Svendsen); forgyldning af prædikestolen og udvidelse af skriftestolen (se ndf.).

INVENTAR. *Oversigt.* Af kirkens utvivlsomt fornemme inventar findes i dag blot enkelte stykker. Det faste inventar gik tabt ved brandene 1728 og 1795, og blandt de få genstande, der blev reddet, er f.eks. berettelsessættets senere skæbne ukendt (jfr. også s. 118).

Kirkens indre er hverken blevet afbildet eller udførligt beskrevet, og da der kun findes sparsomme oplysninger i det bevarede kildemateriale, er vor viden om kirkens inventar beskedet. Beskrivelserne ndf. omfatter alle de genstande, der vides lidt om. Genstande hvis eksistens blot kan konstateres, som

Fig. 97-98. Disk og oblatæske. 1728 af Marcus Pipgros. Vor Frelsers kirke, Nuuk/Godthåb. LL. fot. 1974. 97. Disk (s. 117). 98. Oblatæske (s. 117). – *Paten and wafer-box 1728, by Marcus Pipgros. 97. Paten. 98. Wafer box.*

f.eks. prædikestolen i den ældste kirke, er derimod ikke medtaget (jfr. dog de ældste kirkesales indretning).

†*Prædikestolsalter*, 1732-34. Ifølge Pontoppidan fandtes 1764 øverst i kirken »altret, prædikestolen og orgelværket lige over hverandret«. ³⁵ Orglet blev først opstillet på denne plads 1740/41 (se ndf.), men ellers vides ikke meget om arrangementet. *Alterbordet* blev 1741 formindsket således, at præsten fik bedre plads til at forrette kommunionen. ³⁶ *Altartavlen* var 1774 blevet sat i »skikkelig stand«, således at spørgsmålet om anskaffelse af en ny kunne stilles i bero. Direktionen havde ellers bedt Harsdorff besørge en smuk altartavle til kirken med samme emne, »som der nu er«, nemlig Nadveren. ³⁷ *Prædikestolen* blev ved kirkens istandsættelse 1773-74 »nu overalt sirligt forgyldt«, hvilket ifølge Jonge i særlig grad faldt godt i øjnene. ³⁸ Et *timeglas* med fire glas anskaffedes 1739. ⁶

* *Alterklæde* (fig. 94), 1728, syet af $4\frac{3}{8}$ alen karmoisinrødt engelsk klæde, ⁶ underforet med lærred og smykket med broderier i guld og sølv. Et kronet dobbeltmonogram C og SM for kronprinseparret Christian (VI) og Sophie Magdalene, i krans af palmegrene og laurbærkviste. Herunder årstallet 1728, og nederst en blomsterbort. Dette fornemme stykke, der er beslægtet med slotskirkens alterklæde fra 1717 (DK. Kbh.By, 5, s. 35), blev reddet ved bran-

den 1728 og overførtes til den ny kirke 1734. For at kunne anvendes her forlængedes det med to sidestykker, kantet med guldfrynser. De tre dele reddedes atter 1795 og solgtes 1871 til Rosenborg (inv. nr. 31 pakke III B-D). Siden 1983 deponeret i Det kongelige Vajsenhus.

* *Altersølv*. Ligesom alterklædet blev kalk, disk og oblatæske 1728 skænket af kronprinsen og hans gemalinde. Genstandene er fremstillet af Marcus Pipgros og forsynet med et indgraveret, kronet dobbeltmonogram C og SM. Det bevarede altersølv findes i dag i Vor Frelsers kirke i Nuuk/Godthåb i Grønland, hvortil det mod vederlag blev afstået 1847. ³⁹

**Kalk* (fig. 95), 1728, 23 cm høj, med sekstunget fod, der leder op til en fladtrykt knop, hvorover er et sekssidet, pæreformet led, to indknebne led og et glat bæger. Under bunden fire stempler: mestermærke (Bøje I, 1979, 315) for Marcus Pipgros, Københavnsmærke 1728, gardeinmærke for Conrad Ludvig og månedsmærke vandmanden.

**Disk* (fig. 97), 1728, 17 cm i tv., med profileret kant. Under bunden et næsten udpudset mestermærke, som kalkens.

**Oblatæske* (fig. 98), 1728, 5,8 cm høj, oval form 10,7-14,2 cm, med profileret låg. Under bunden stemplet som kalken, dog er månedsmærket fisken.

**Alterkande* (fig. 96), 1761, 32,5 cm høj, med

Fig. 99. *Messehagel 1728 (s. 118). Det kongelige Vajsenhus. NE fot. 1984. – *Chasuble 1728.

cirkulær fod, hvis nederste led, ligesom det højt hvælvede lågs nederste led og det pæreformede korpus' øverste del, er knækket. Låget krones af drueklaseknop. Glat bøjlehank og slank næbtud. Kanden har graveret og cisereret dekoration bestående af blomster og drueklaser. På siderne er felter indrammet af kartoucher, grene, blomster og drueklaser. Heri henholdsvis Korsfæstelsen og inskription: »Lyder Herrens Jesv ord Og i Troe ga(a)er til hans bord. Da I! Liv i eder Finder Som ey nogen Tiid forsvind(e)r. Joh: 6 cap. 54 v.«. Under bunden fire utydelige stempler: mestermærke (Bøje I, 1979, 456) for Johan Jacob Schrader,⁴⁰ Københavnsmærke (ulæseligt årstal), gardeinmærke for Christoffer Fabritius og månedsmærke vædderen. Kanden skænkedes 1761 af en anonym. Den vejede da 97 lod og var indvendig forgyldt.⁴

En *†vinflaske*, o. 1730, af glas med sølvforgyldt låg, skænket af Seyr Mahling, erstattedes 1761 af alterkanden.⁴¹ Den var dog endnu i behold 1811.⁴² Et *†kalkklæde* af guldbroderet, rødt

fløjl, skænket 1775,⁴² var i behold 1811.⁴³

†Berettelsessæt. 1741 købtes en lille kalk, samt disk og oblatæske af guldsmed Johan Jagenreuter. De tre dele vejede 14 lod 1½ kvint.⁴⁴ 1766 leverede bogbinder (?) Grono et korduans (d.e. fint læder) *futteral*, forgyldt og fløjlsforet.⁴⁵ Berettelsessæt og futteral reddedes ved branden 1795 og afhændedes 1847 til Vor Frelzers kirke i Nuuk/Godthåb,⁴ men det er muligvis aldrig kommet dertil.

* *Alterstager* (fig. 100), 1728, af sølvblik, 53,5-54 cm høje. Uden lyseskåle. Kandelaberformede på tredelt fod med c-volutter og kuglefødder. På skafterne er indgraveret arbejde i regencestil, mens fødderne har en dreven blomsterdekoration. Til fodens ene side er hæftet et kronet dobbeltmonogram C og SM for kronprinseparret (jfr. altersølv og -klæde). Sophie Magdalene skænkede 1731 lignende stager til S. Petri kirke (DK. Kbh. By, 1, s. 316),⁴⁶ og et tilsvarende sæt findes i Kronborg slotskirke (DK. Frborg. s. 598). Da sidstnævnte sæt er udført af Marcus Pipgros, som også leverede altersølvet til Vajsenhuset, må stagerne tilskrives ham.

1753 havde stagerne ikke været tændt i mange år, men var blot blevet stillet på altret. Direktionen forespurgte, om lysene var afskaffet ligesom i slotskirken (jfr. Kirkerne i Ladegården s. 136), selv foretrak man at tænde stagerne, da det var en kongelig gave. Dog måtte forhøres om, hvorledes forholdene var på Frederiksborg – om stagerne dér stod på altret.⁴

9. april 1728 støbtes 15 pd. bly i stagerens fødder.⁶ Dette fjernedes atter, da de 1798 hentes i banken.⁴⁷ Solgt til Rosenborg 1871 (inv. nr. 12-319).

†Alterstager, 1747 anskaffedes to tinstager til altret. 1786 fandtes to *lysesakse*.

**Messehagel* (fig. 99), 1728, syet af rødt fløjl, underforet med lærred og smykket med broderier i guld, sølv og silke. På ryggsiden er en gengivelse af Kristus på korset. På den bevoksede Golgathahøj ses Adams kranium og korslagte ben. Høj og tornekrone fremtræder i grønt, mens der ved vunderne er benyttet rød silke. Krucifikset, der flankeres af »anno 1728«,

er typologisk nært beslægtet med hagler i bl.a. Frederiksberg kirke (DK. Kbh. By, 3, s. 450) og Fredensborg slotskirke (DK. Frborg. s. 830), og håndværksmæssigt med hagler i bl.a. S. Ansgars kirke (DK. Kbh. By, 5, s. 315) og Garnisonskirken (DK. Kbh. By, 3, s. 241).

Da blomsterborten langs kanten er identisk med alterklædets bort, er messehaglen antagelig også skænket af kronprinseparret.

Stykket reddedes ved branden 1795 og afhændedes 1871 til Rosenborg (inv. nr. 31 pakke III E). 1983 fik haglen nyt mellemfor. Klædet blev konserveret og rensat, samt løse tråde hæftet, inden deponeringen i Det kongelige Vajsenhus.

†*Knæfald*, 1732-34. Den på fig. 92 viste form er antagelig oprindelig (jfr. note 36).

†*Alterskranke*, 1748. Anskaffelsen motiveres med, at »alterfoden (d.e. knæfaldet) ... er så ganske smal ... (at kirken ligesom andre kirker) behøve et rækværk, der kunne være til megen lettelse såvel for præsten som for kommunikanter, der er svage ...«. ⁴ Smedearbejdet blev udført af Mogens Lassen efter model af snedker Jochim Schlipphack. Henrik Tessin leverede ni messingknopper og nogle -valser, og maler Milan anstrøg jernværket og gulvet foran altret. ⁶

†*Stolestader*, 1734, opstillet på gulvet i fire blokke, jfr. fig. 92, ifølge hvilken der skulle være opstillet 34 stole. Da der lagdes nyt gulv 1766, blev imidlertid flyttet 36. ⁶

†*Løse stole*. 1734 købtes et dusin ruslæderstole til direktøernes og hoffets stole. ⁶ De nævntes endnu i 1786-inventariet.

†*Lukkede stole*. Der fandtes et stort antal lukkede stole, som udlejedes til byens borgere, ⁴⁸ men det er ikke muligt at gøre rede for disses udseende eller placering, dog har det store flertal været på pulpiturene.

†*Herskabsstole* fandtes for hoffet, stiftelsens direktion og kuratorerne. I *direktøernes stole* fandtes 1786 to lange gardiner, et fag dobbelte vinduer og et gulvtæppe. ⁴²

Hofstolen opdeltes 1746 i to lejestole. ⁴

†*Skriftestol*, 1734, placeret i koret i siden til gården, ⁴⁹ og forsynet med gardin. 1773 blev stolen udvidet, hvorved præsten mistede en stol i kirken, som han tidligere havde lejet ud. ⁵⁰ Skriftestolen forsynedes med en lænestol, leveret af stolemager Bischoff, ⁶ og fire bænke bebrudt med ruslæder til konfidenterne. ⁵¹ Da skriftestolen ifølge almindelig skik og brug i byens øvrige kirker benyttedes af kommunikanter, der vanskeligt kunne overvære gudstjenesten fra egen pulpiturstol, når de søgte til alters, blev den delt med et gardin således, at præsten kunne »være alene når han går fra alteret«. ⁵²

†*Pengekiste* i kirken, malet 1731. ⁶

†*Pengeblokke*. 1) 1730, blev opstillet uden for Vajsenhusets port, malet og forsynet med bogstaver. ⁶ 2) 1731 foreslog præsten, at der blev anskaffet en blok til tavlepengene, ⁴ men først 1734 købtes to hængelåse til blokken i kirken. ⁶ 1745 forsynet med ny hængsler i stedet for

Fig. 100. *Alterstage 1728, antagelig af Marcus Pipgros (s. 118). Rosenborg. – *Altar candlestick 1728, probably by Marcus Pipgros.

Fig. 101. *Sølvbeslag til pengetavle 1773 (s. 120). Rosenborg. LL fot. 1984. – *Silver fitting from collection tray 1773.

dem, som blev brækket i stykker første juledag.⁶ 3) 1759 fornyedes blokken uden for kirken.⁶ Hertil anskaffedes 1787 en ny pengekasse af kobber.⁴²

†*Pengetavler.* 1) 1734, ved indvielsen blev ombåret tre tavler for henholdsvis Vajsenhuset, præsten og de syge.⁵³ Da tavlerne jævnligt »... af onde mennesker, under det skin at veksle, blive berøvede«, anmodedes 1741 om tilladelse til at anskaffe lukkede tavler.⁴ Om det skete, eller de blot blev ombygget, vides ikke, men få dage senere blev tavlerne ombygget og guld.⁶ 2) 1772 skænkede kancelliråd Bekmann to smukke tavler, til fordel for henholdsvis kirke og præst.⁵⁴ Kirketavlen beskrives 1786 som værende af mahogni med perlemorsplade og sølvklokke, mens præstetavlen havde sølvplade og -klokke.⁴² Tilsyneladende blev kun den ene tavle reddet 1795,⁵⁵ og denne nævntes sidst 1833.⁴²

Præstetavlens(?) *sølvbeslag solgtes 1871 til

Rosenborg (inv. nr. 25-171 a-c). På rygskjoldet har været monteret en firkantet plade (fig. 101) 14 × 9,8 cm. En herpå loddet plade har inskriptionen »Det kongelige Waysenhusets kirke taule

d: XI. octobr. 1773« henviseende til kirkens genindvielse, mens den nederste inskription »Fornyet d. XII novbr. 1772« angiver institutionens genoprettelsesdato (se indledningen). Christian VII.s monogram er omgivet af børnefigurer, drevet op i højt relief. På en ellers glat liste, 13,3 cm lang, står med versaler »stiftere dXI. octobr.1727«. (Vajsenhusets stiftelsesdato). Endelig findes en 15 cm lang liste med drevet akantus.

†*Pengebøsse,* 1745, af kobber til opbevaring af tavlepengene. Anskaffet efter et indbrud (jfr. pengeblok nr. 2.). Bøssen skulle benyttes ved højmesse og aftensang og placeres på altret ved gudstjenestens begyndelse af Vajsenhusets bud. Efter ombæring af tavlerne skulle de indsamlede penge straks lægges heri.⁴ Bøssen reddedes ved branden 1795,⁵⁵ men nævnes ikke senere.

†*Standur,* 1734; urmager Peder Matthiesen betalte dette år for at tilse urværkerne i kirken og i tårnet.⁶ Uret havde to små klokker⁵⁶ og var anbragt på det øverste pulpitur mod gaden.⁵⁷

†*Orgler.* 1) Positiv, anskaffet brugt til kirken 1739 og istandsat 1740-41 af kirkens organist, Christoffer Foltmar og dennes broder Johan.⁵⁸ 1753, da positivet blev udbudt til salg, havde det 12 stemmer, »hvoraf den største har 16 fod tone«, to vindlader og to klaviaturer med kobling.⁵⁹ Instrumentet blev placeret på et nyt pulpitur over alter og prædikestol.⁶⁰

2) Bygget 1752-55 af Hartvig Jochum Müller, København, formentlig med anvendelse af ældre orgel. Orglet havde pedal⁴ og formentlig kun ét manual. 1787 angives dets størrelse til 10 stemmer, og organist Thielo foreslår tilbygning af et lille rygpositiv med stemmerne Principal 2 fus, Cromhorn 8 fus og Fløjte 4 fus. Fra Christoffer Foltmars indberetning om instrumentets tilstand 1787 kendes navnene på fem af de 10 stemmer: Dulcian 8 fod, Nassat 3 fod, Octava 2 fod, Sedecima og Mixtur. Hertil kom to cymbelstjerner samt tremulanten.⁶² 1788 repareredes orglet af Daniel Wroblewsky, der betegnede dets tilstand som yderst slet og tilrådede bygningen af et nyt.⁶³ Orglet var placeret over altret og prædikestolen, måske med forbillede i Christiansborg slotskirkes indret-

ning (jfr. DK. Kbh. By, 5, s. 158-61 samt fig. 96).

†*Salmenummertavler*. 1) 1731 anskaffedes seks »brædder at skrive salmer på«⁶ efter forslag fra præsten.⁴ 2) 1773? I 1779-inventariet nævnes fire salmenummertavler samt 699 brikker dertil i en kasse.

†*Belysning*. Foruden lyseplader i stolene, som opsattes på begæring 1735 (jfr. dog de ældste kirkesale 1728-34), og hvortil kirkegængerne selv leverede lys,⁴ nævnes: to brøstfældige *lysearme* 1738, to *lysekroner* 1742,⁶ et par *messinglysearme* med skilte på orglet 1786 – fornyede 1793, samt en bogstol med *blikly searme* 1794, muligvis anskaffet året før sammen med 83 lyseplader.⁴²

†*Ligbåre*. 1749 blev den ny ligbåre malet af Carl Stupman.⁶

†*Jordpåkastelsesspade* udgik 1795 som ubrugelig.⁴²

†*Tårnur* (jfr. fig. 91), 1734, urmager Peder Matthiesen betales dette år for at tilse urværkerne i kirken og tårnet. Slaguret nyistandsattes i forbindelse med tårnets forandring 1736.⁶

†*Klokker*. 1728 fandtes tre: 1) den lille klokke, som hang i gården, vægt 5 lispd. 3,5 pd., 2) middelklokken, vejende 9 lispd. 3 pd. og 3) den store klokke, som blev anskaffet dette år, vejende 19 lispd.⁶⁴ Klokken brast 1746 ved ringningen over Christian VI og blev omstøbt i Gjethuset af kaptajn Holtzmann.⁶

KILDER OG HENVISNINGER

RA. *Institutioner i tilknytning til danske kancelli: Missionskollegiet og direktionen for Vajsenhuset 1714-1859: Direktionsprotokoller 1727-1892*. – Indkomne sager 1735-42, 1747-51, 1773, 1787. – Diverse dokumenter 1721-1868. – Sager vedr. Vajsenhuset 1720-34. – *Det kongelige Vajsenhuset 1720-1906: Fødsels- og kongelige rescripter*. – Inventarieregnskab 1786-1819. – Regnskaber 1727-1906. – *KglBibl. Den ledreborgske Håndskriftssamling*. Fol. 231, Waisenhuset 1727-45.

Indberetning vedr. altersølvet i Grønland i NM2: Fritze Lindahl, 1974. (Jnr. 1357/73).

Litteratur. A. Exner: *Efterretninger om Det kongelige Vaisenhuus*, 1881. – Chr. Ottesen: *Det kgl.*

Vaisenhus gennem To Hundrede Aar, 1927.

Se i øvrigt arkivalier og litteratur for de forsvundne kirker i almindelighed, s. 223. – *Beskrivelse* ved Svend Rask og Ole Olesen (orgler). Redaktionen afsluttet juni 1985.

¹ Denne indledning bygger navnlig på: *Den danske kirkes Historie* (red. Hal Koch og Bjørn Kornerup) bd. V, 1951, s. 84-97, samt på de under litt. anførte værker.

² Således angivet hos A. Exner: *Efterretninger om Det Kongelige Vaisenhuus*, 1881, s. 12, men der oplyses andre tal i *Den danske kirkes Historie*.

³ Chr. Ottesen: *Det kgl. Vaisenhus gennem To Hundrede Aar*, 1927, s. 70f. og Exner (note 2), s. 52f.

⁴ Direktionsprot.

⁵ Indberetning fra forstander Jacob Gude til direktionen. Trykt hos Ottesen (note 3), s. 79-83.

⁶ Regnskaberne.

⁷ Exner (note 2), s. 57.

⁸ Exner (note 2), s. 12.

⁹ Ifølge Ottesen (note 3) fik Ewalds kaldsbrev således kongelig konfirmation, mens Bendix Rasmussen Krøll blev kaldet af kongen, skønt Nicolai Lumholtz var blevet indstillet.

¹⁰ Exner (note 2), s. 108.

¹¹ Div. dok.

¹² Noget om Wartou, Waisenhuset, Opfostringshuset og St. Hans Hospital i anledning af Almindelig Hospital, 1792, s. 13f.

¹³ Memorandum blandt div. dok.

¹⁴ Sager vedr. Vajsenhuset 5. april 1728, samt Exner (note 2), s. 13, jfr. DK. Kbh. By, 4, s. 18f.

¹⁵ Jonge: *Kbh. Beskriv. I*, 67f.

¹⁶ Exner (note 2), s. 109.

¹⁷ Ottesen (note 3), s. 41 f.

¹⁸ Sager vedr. Vajsenhuset, 19. april 1731 ansøgte kirkesangeren om lønforhøjelse, da han »Siden den ulykkelige ildebrand, da kirken blev oprettet i ridehuset, har til dato, når gudstjeneste holdes, ej med mindre slid på kræfterne end på klæderne, måtte trænge mig igennem en mængde folk, som på nærværende tider for at høre prædikener lader sig indfinde, og så tæt planter sig sammen, at det ofte næppe er muligt for mig at få foden igennem«.

¹⁹ Ottesen (note 3), s. 52.

²¹ Bygningskommissionen af 1731. Registraturlibog litra A.

²² At forslaget var Ramus' fremgår af hans skrivelse til Mahling 6. okt. (Sager vedr. Vajsenhuset). Elias David Häusser havde tidligere tilkendegivet, at det nedtagne tømmer- og snedkerarbejde var for godt til at smide ud, og han havde derfor foreslået kongen at overlade det til byens offentlige bygninger for en rimelig pris.

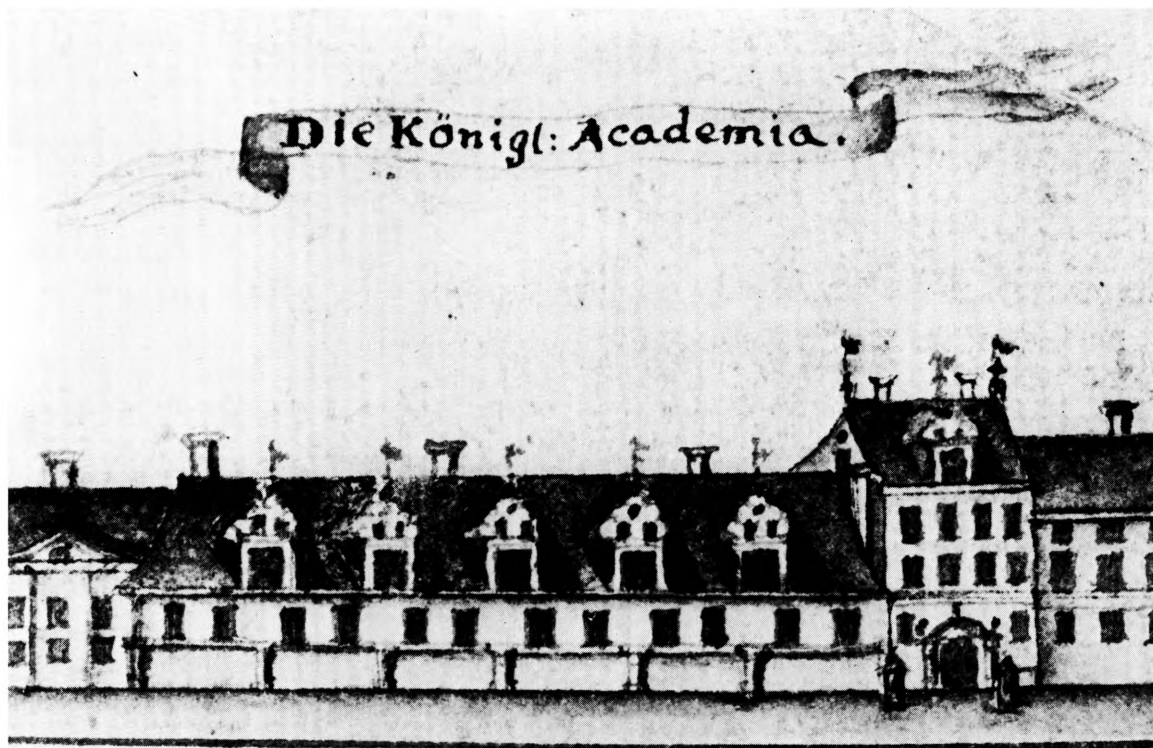

Fig. 102. Ridderakademiets bygninger 1687. Rammetegning til Gottfried Hoffmanns kort over København (s. 109). Københavns Bymuseum. – *The buildings belonging to the Academy for Young Noblemen 1687. Drawing in the border of Gottfried Hoffmann's map of Copenhagen.*

²³ Direktionsprot. 2. aug. 1736.

²⁴ Bortset fra hjørnekvadrene har Vajsenhusets facade heller ikke synderlig lighed med det Vartov, som antagelig er tegnet af Krieger (jfr. DK. Kbh. By, 4, s. 22 med fig. 15).

²⁵ Direktionsprot. 2. aug. 1736.

²⁶ Reskript af 28. sept. 1736.

²⁷ Direktionsprot. 7. jan. 1738.

²⁸ Direktionsprot. 15. juli 1795.

²⁹ Af en betænkning fra kommissionen angående Vajsenhusets forlæggelse uden for staden fremgår dog, at denne 1796 mente, at det ville være dyrere at opføre et nyt Vajsenhus ved Blågård end at bygge et med anvendelse af de gamle fundamenter. (Div. dok.)

³⁰ E. Pontoppidan: Den danske Atlas, II, 1764, s. 114 og Jonge: Kbh. Beskriv. I, 98-100.

³¹ Indkomne sager 17. og 20. nov. 1739.

³² Direktionsprot. 23. april.

³³ Rgsk. samt direktionsprot.

³⁴ Direktionsprot. 1775 betales Harsdorff 500 rdl. for opsyn og bestyrelse ved reparationerne 1773-74 (Rgsk.).

³⁵ Den danske Atlas (som note 30), s. 114.

³⁶ Direktionsprot. »ved hjørnerne kan af alterbordet i en rundel så meget – nemlig i proportion efter

alterfoden kan passe sig – aftages«. Kapellänen begrundede sin anmodning med, at der adskillige gange skal være blevet spildt noget af kalken, hvilket har været en og anden til anstød. Jfr. note 44.

³⁷ Direktionsprot. 8. aug. 1774 og 15. juli 1773.

³⁸ Jonge: Kbh. Beskriv. I, 100.

³⁹ Exner (jfr. note 2), s. 159.

⁴⁰ Fritze Lindahl har i sin indberetning tolket mestermærket som en variant med årstallet 1751. Det er dog mere sandsynligt, at stemplet er Bøje I, 1799, 456, med årstallet 1761, hvilket ifølge arkivalierne er kandens anskaffelsesår.

⁴¹ Direktionsprot. 4. juni 1761.

⁴² Inventariergsk.

⁴³ Ifølge direktionsprot. 2. marts 1775 var klædet beregnet til at lægge over »oblatfadet« på altret.

⁴⁴ Direktionsprot., anskaffelsen skete efter ansøgning fra kapellänen, som bemærkede, at der ved sygekommunion ofte spildtes, da alterkalkens fod var så stor (jfr. note 36). Der kunne eventuelt anskaffes et sæt af tin, men direktionen besluttede sig for et af sølv, dog undlodes indvendig forgyldning af oblatæskan.

⁴⁵ I hvert fald leverede en bogbinder med samme navn 1773 stolebreve og kantater til kirkemusikken (rgsk.).

⁴⁶ Ifølge Bøje I, 1979, s. 125 er disse udført af Carsten Hufnagel, der var gift med Marcus Pipgros' enke.

⁴⁷ Inventariergsk. 1811 og 1819.

⁴⁸ Lejeindtægterne var ikke ubetydelige. Mens indtægterne i den midlertidige kirke udgjorde 60 rdl., indkom i regnskabsåret 1734-35 338 rdl. 3 mk. En del forsøgte dog at undgå denne udgift, og direktionen måtte 12. maj 1735 påtale den store uorden med mange eftergjorte nøgler, – ja, dirke og små »Hartnøgler«, som adskillige bruger at trænge sig ind i stole med og at betage staderne fra dem, som derfor betaler. I forbindelse med overvejelserne om Vajsenhusets genopbygning efter branden 1795 bemærkedes, at der kunne bortlejes 17 stole á 4 rdl., 1 á 6 rdl., 3 á 3 rdl. og 2 á 2 rdl. årligt på det nederste pulpitur, 26 á 2 rdl., 2 á 4 rdl. og 2 á 1 rdl. 3 sk. på det øverste pulpitur – ialt 149 rdl. 6 sk., hvilket var mindre end tidligere. Dette var imidlertid, for at »alle stolene desto vissere altid vil være bortlejede, især når ingen indfæstning eller fæstepenge, skal betales«, (div. dok.).

⁴⁹ Direktionsprot. 15. aug. 1783.

⁵⁰ Indkomne sager 26. aug. og 2. nov. 1773. Som erstatning ønskede præsten at overtage fru Muncks stol ved opgangen til prædikestolen. Denne stol kunne forenes med den, præsten allerede havde dér.

⁵¹ Indkomne sager 23. sept. 1773 samt inventariergsk. 1786.

⁵² Direktionsprot. 26. okt. og 2. nov. 1773 samt 15. aug. 1783. Endvidere Indkomne sager 26. aug. og 2. nov. 1773.

⁵³ Den ledreborgske Håndskriftsaml.

⁵⁴ Jonge: Kbh. Beskriv. I, 100. Anskaffelsesåret fremgår af Exners omtale af sølvprydelserne, som ifølge ham afhændedes til Rosenborg 1871 (Skole-

program 1872, s. 4).

⁵⁵ Inventarium 1796.

⁵⁶ Inventariergsk. 1786.

⁵⁷ Direktionsprot. 9. sept. 1773. Hr. Salicath ønskede at ombytte familiens stol (nr. 2) i det øverste pulpitur til gaden med den »ved urværket til gaden, som er efter forrige nr. 16« i samme pulpitur.

⁵⁸ Det oplyses flere steder, bl.a. i Erling Winkels artikel »En dansk Musikerfamilie i det 18' Aarhundrede«, i Dansk Musiktidsskrift 17, 1942, at instrumentet blev bygget af brødrene Foltmar, men det fremgår af regnskaberne, at der blot var tale om en reparation, hvilket dog ikke udelukker, at en ombygning eller udvidelse samtidig har fundet sted.

⁵⁹ Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender, 10. sept.

1753. Allerede efter 12 års brug søgtes positivt solgt for langt under halvdelen af, hvad man havde anvendt til dets istandsættelse, hvilket kunne tyde på, at brødrene Foltmars arbejde ikke har været tilfredsstillende. (Direktionsprot.).

⁶⁰ Placeringen over prædikestolen blev foreslået 1740, da det viste sig, at den til positivt beregnede stol ikke var rummelig nok. (Direktionsprot.).

⁶¹ Rgsk. Prisen, 400 rdl., tyder på, at orglet ikke har været helt nyt, hvilket også kan forklare dets kritisable tilstand i 1788. Vedr. Müllers handel med brugte orgler, se Ole Olesen: Vartov kirkes første orgel. Festskrift Henrik Glahn, 1979, s. 199-213.

⁶² Indkomne sager, 1787.

⁶³ Indkomne sager, 1787; Direktionsprot. samt LASjæll. stiftsøvrighed, Kommunesager 5. Kbh. 1757-1820 (Wroblewskys orgelfortegnelse 1812).

⁶⁴ Ifølge udateret skrivelse i Den ledreborgske Håndskriftsaml., som må være fra 1728, da den store klokke anskaffedes dette år.

THE ROYAL ORPHANAGE

Inspired by the orphanage established in Halle, Prussia, in 1698, a royal command in 1713 decreed that a similar Danish institution be founded for the upbringing and training of destitute orphans, so that they would become useful members of society. The idea behind the foundation was thus not essentially different from the homes for waifs and strays in the 1600s (cf. Christian IV's *Tugt- og Børnehus* – p.

47 – and *Børnehuset* in Christianshavn – p. 68).

The innovation lay in the fact that the economy of the later homes was not based on child labour (waifs and strays), but on diverse privileges and taxes. However, various difficulties prevented the Royal Orphanage in Copenhagen from starting up its activities until 1727. Its premises were in the buildings of the former Academy for Young Noblemen overlooking *Nytorv*. By the end of the year almost one hundred boys and girls had been accepted.

Great emphasis was laid on the children's upbringing as good Christians, and a chapel was considered necessary. The Chapel of the Royal Orphanage was not inaugurated until 17th April 1728. Little is known about the interior as no record of any description has survived from the short span of time it existed: it burnt down 20th October 1728 in the fire which swept Copenhagen. Some of its furnishings were saved, for example, *the antependium (fig. 94) *chasuble (fig. 99), *chalice (fig. 95), *paten (fig. 97), *wafer box (fig. 98) and *altar candlesticks (fig. 100). Part of the buildings also survived the fire. After this a *temporary chapel* (1728-34) was arranged in a former riding school, but nothing is known about it.

Plans were put forward for constructing a four-winged building to replace the old, partially destroyed Orphanage. In 1730 these drawings and proposals by Johan Cornelius Krieger, state building inspector, were approved and building operations began at once. In the following year, however, the project passed to Lars Eriksen, the city clerk of works and master builder, because Krieger was unable to fulfil his contracts. Work on *chapel II* (consecrated 17th February 1734) had not yet begun, nor had Krieger's project included a chapel. The chance of a cheap solution seems to have been grasped through the acquisition of the fittings from the Chapel of Christiansborg Castle. The newly acquired galleries, though, would not have been able to fit into the proposed chapel, which then had to be increased in width. Situated in the middle of the wing on to Nytorv, the chapel was thus more evident

from the facade than originally intended, and with the addition of a *ressaut* across three bays in 1736-37 this impression was strengthened. The rebuilding of 1736-37, after plans and drawings by Johan Boye Junge and Philip de Lange (respectively master joiner and master builder), had to be undertaken because of damage to brickwork caused by bell-ringing from the chapel. In addition to the *ressaut* facing the market square, two piers were added to the courtyard front, and a new spire was put up.

Interior. The chapel incorporated the ground floor, as well as the first and second floors, and it was therefore about 11 m in height; the floor area was c. 25 m × 11 m. Two floor plans are known (figs. 92 and 93), showing the lower level, and the lower gallery level respectively. A pulpit-altar was put up in the south; and along the longitudinal walls, and at the north partition wall there were two galleries, one above the other. An organ loft above the pulpit-altar appears to have been first put up 1740-41.

The fire of 1795 destroyed the Royal Orphanage. Antependia and altar plate were once again salvaged, in addition to a * wine jug (fig. 96) and * collection tray (fig. 101). Everything else was lost. The restoration of the ruined buildings was considered for some years after the fire. Ultimately, the parcel of land was relinquished in 1801, and between 1805 and 1815 C. F. Hansen's town hall and law courts were built on the site. The Royal Orphanage still exists as an institution, although without a private chapel since 1795.